

‘The relationship between religious motives and forgiveness in rural families’¹

Ahmad Abbasi

M.A., Shia Studies, Department of Social Sciences, University of Isfahan, Isfahan, Iran
(Corresponding author). a.abbasi.d2020@gmail.com

Sayed Ahmad Mahmoudian

Assistant Professor, Medical, School of Medicine and Student Research Committee,
Isfahan University of Medical Sciences, Isfahan, Iran. a_mahmoudian@med.mui.ac.ir

Abstract

The current investigation aims to study on rate of forgiveness in rural families and state of application of commands from Pure Imams (PBUT) between rural families. The methodology of this study was of descriptive-analytical type using librarian sources and Family Forgiveness Questionnaire (Margie W. Pollard et al.). The findings indicated that the mean score of forgiveness was 21.63 ± 4.1 (10-32). There is no difference among gender and various educations in terms of mean score of forgiveness. The variables of religious motives and other motives are positively correlated with score of forgiveness in the family. Thus, application of ideologies and commands of Pure Imams (PBUT) is assumed as an efficient method to improve forgiveness in families and one could benefit from this advantage by training and improving skill of families to use it more than ever.

Keywords: Religious motives, Mercy and forgiveness, Rural family, Religious commands, Darreh Bid and Dolat Abad Villages.

ارتباط انگیزه‌های دینی با بخشش در خانواده‌های روستایی^۱

احمد عباسی دره‌بیدی

کارشناس ارشد، شیعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول).

a.abbasi.d2020@gmail.com

سیداحمد محمودیان

دانشیار، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی اصفهان، اصفهان، ایران.

a_mahmoudian@med.mui.ac.ir

چکیده

هدف پژوهش حاضر، بررسی میزان بخشش در خانواده‌های روستایی و وضعیت به کار بردن دستورات معصومین(ع) در بین خانواده‌های روستایی بود. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و پرسشنامه بخشش در خانواده مارگی بود. نتایج نشان داد میانگین نمره بخشش در آقایان $100/47 \pm 16.4$ (40-160) و در خانم‌ها $100/18 \pm 9.25$ است و میانگین نمره انگیزه دینی

بخشش

$21/63 \pm 4/1$ (10-32) می‌باشد. بین جنسیت و تحصیلات مختلف تفاوتی در میانگین بخشش وجود ندارد. بین انگیزه‌های دینی و سایر انگیزه‌ها با نمره بخشش در خانواده همبستگی مثبت وجود دارد. لذا، بکارگیری اعتقادات و دستورات معصومین(ع) روشی مؤثر در افزایش بخشش در خانواده‌ها است و با آموزش و افزایش مهارت خانواده‌ها در بکارگیری آن، می‌توان بیش از گذشته بهره‌مند شد.

کلیدواژه‌ها: انگیزه‌های دینی، عفو و بخشش، خانواده روستایی، دستورات دینی، روستای دره بید و دولت‌آباد.

1. مقدمه

مباحث اخلاقی از جمله موضوعاتی هستند که نقش کلیدی در زندگی بشر (خانواده، فرد، جامعه) داشته و با زوایای مختلف حیات انسانی ارتباط مستقیم دارند. در روایات وارد شده از پیامبر اکرم(ص) و ائمه‌ی معصومین(ع) از صفت عفو¹ با عنوان بهترین خوی در دنیا و آخرت، بزرگترین فضیلت، ارزشمندترین خصلت و... یاد شده است (نوروزی، بی‌تا).

عفو و گذشت سبب سلامت روح، آرامش جان و طول عمر خواهد شد (ری شهری، 1384،

ج 3، حدیث 13184). رسول اکرم(ص) می‌فرماید: «عفو و گذشت، سبب عزت و آبرو می‌گردد. چرا که عفو چیزی جز عزت بر انسان نمی‌افزاید» (کلینی، بی‌تا، ج 23، ص 108). خداوند متعال در آیه‌ای (مؤمنون، 96)² خطاب به پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید: «آزار و بدی‌ها را به آنچه نیکوتر است دفع کن و ما (جزای) گفتار آن‌ها را بهتر می‌دانیم».

عفو و گذشت از نظر عقل و عقلاء و شریعت و حیاتی، امری ارزشی و هنجار و رفتاری پسندیده و نیکو است. خداوند در آیات بسیاری بر ارزشمندی عفو و گذشت تأکید کرده و از صاحبان حق خواسته است که حتی برخلاف حق خویش از باب انسانیت از خطا و اشتباه دیگری درگذرند و بر رفتار نادرست و نکوهیده وی چشم ببوشند و آن را نادیده بگیرند (بقره، 178، 280، 237؛ آل عمران، 152؛ فصلت، 34؛ حجر، 85). در مقابل خشونت که از مؤلفه‌های مهم تأثیرگذار در سلامتی است، امری نکوهیده بوده و عموماً در آیات قرآن خشم، غضب و انتقام در مورد مشرکین و متجاوزان مطرح شده است که عموماً به صورت جهاد یا دفاع واجب می‌شود. خشونت گرچه شکل و صور گوناگونی دارد، اما به صورت

1. عفو ضد انتقام است و آن صرف نظر کردن از حق القصاص یا غرامت است (نراقی، 1391، ص 471).

2. «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ السَّيِّئَةِ نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ» (مؤمنون، 96).

کلی خشونت خانگی، به دلیل مرز شخصی و خصوصی بودن حریم خانواده‌ها دقیقاً قابل اندازه‌گیری نیست. در مطالعه‌ای در خوزستان میزان شیوع خشونت فیزیکی 20/2 درصد تعیین گردید. خشونت روانی 41 درصد، خشونت جنسی 10/9 درصد و هر نوع خشونت 47/3 درصد گزارش شد (کاظمیان، 1393، ص28).

عفو و بخشش دیگران، از والاترین ارزش‌های اخلاقی و انسانی و نیز نشانه‌ی تعالی روح و عظمت شخصیت آدمی (ایروانی، 1384) و از جمله مکارم اخلاق و آداب معاشرت است (غباری بناب، 1379، ص289) که کشف و پرورش توانمندی‌هایی مانند آن می‌تواند در حفظ سلامت خانواده نقش مؤثری داشته باشد (نجفی و همکاران، 1390، ص25). چرا که عفو دارای پیامدها و آثاری است که به سلامت روحی و روانی فرد و خانواده کمک می‌کند، مانند این‌که عفو و گذشت باعث رهایی احساس منفی از خاطی شده، غلبه بر رنجش حاصل از بدی و پرهیز از عصبانیت و دوری و جدایی از خاطی (خدایاری فرد و همکاران، 1381) و عوامل تهدیدکننده‌ی سلامت می‌باشد.

در سودمندی بخشودگی برای سلامت روانی، مشخص شده است که افرادی که خطاها

را می‌بخشند، اضطراب، خشم¹ و افسردگی را کمتر گزارش می‌کنند (احتشامزاده و همکاران،

1389، ص445)، زیرا کسانی که در زمینه عفو در سطوح بالایی هستند، انگیزش‌های مثبت‌تری

را گزارش می‌دهند و رضایت از زندگی آنها در سطح بالایی است (خدابخش و کیانی، 1392، ص1051).

تنش و عدم گذشت در خانواده‌ها اهمیت خاص‌تری دارد. بسیاری از آنان نان و

1. عزت و بزرگی، عدم تحمل فشارهای جسمی و روحی، حفظ وحدت و اخوت دینی و بالاتر از آن جلب رضایت حق تعالی از آثار برجسته فرو بردن خشم است (نصر اصفهانی، 1378، ص119).

نمک یکدیگر را خورده‌اند، هم خون‌اند، به هم خدمت کرده و مدیون یکدیگرند و هنگامی که مشکلی میان آن‌ها پیش می‌آید، عفو و گذشت، منطقی‌تر است. مواردی از غضب و کینه یا قهر بین خانواده‌ها دیده می‌شود، در حالی که خداوند متعال یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های انسان‌های الهی و پارسا پیشه را، کظم غیظ و عفو می‌شمارد و می‌فرماید: «وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظِ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ» (آل عمران، ۱۳۴)، «و خشم خود را فرومی‌برند و از خطای مردم درمی‌گذرند و خدا نیکوکاران را دوست دارد».

انتقام‌جویی باعث از هم پاشیدن کانون خانواده می‌گردد و مذموم دانسته می‌شود و تأکید بر عفو و گذشت می‌باشد. بی‌تردید انسان، در قبال تربیت صحیح خانوادگی خود مسئول است (خدایاری فرد و همکاران، ۱۳۸۱، ص ۳۹). اما قرآن کریم تأکید می‌کند که در برابر رفتار نادرست آنان، نباید شدت عمل نشان داد، بلکه می‌باید در عین قاطعیت و حفظ ارزش‌ها، از شیوه‌ی عفو و محبت و گذشت در امر تربیت و در زندگی خانوادگی (در قبال همسر و فرزندان) استفاده کرد. چنانکه قرآن کریم هم در آیه ۱۴ سوره تغابن^۱ می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، بعضی از همسران و فرزندان دشمنان شما هستند، از آنها برحذر باشید و اگر عفو کنید و صرف نظر نمایید و ببخشید (خدا شما را می‌بخشد)، چرا که خداوند بخشنده و مهربان است».

در زمینه‌ی اهمیت عفو و گذشت، از پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع) نیز روایات زیادی وارد شده که نشان از اهمیت و بزرگی این موضوع در زندگی می‌باشد. به عنوان مثال پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «بخشیدن کسی که به شما آسیب رسانده، بهترین اخلاق دنیا و آخرت است» (صدوق، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۲۵۷). در مقابل، نداشتن روحیه گذشت، بدترین عیب محسوب می‌شود. امام علی (ع) نیز در رابطه با عفو و گذشت فرمودند: «کمی عفو و گذشت، زشت‌ترین عیب‌ها و شتاب نمودن برای انتقام، بزرگترین گناه است» (آمدی تمیمی،

۱. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَرْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ» (تغابن، ۱۴).

1407ق، ج 4، ص 505).

حوزه مدارا و عفو بسیار گسترده است. در مسائل شخصی، به‌ویژه در معاشرت و همزیستی اجتماعی که با حقوق دیگران در تقابل نیست، اصل بر تسامح، نرمش، مدارا و گذشت است؛ از این رو، توسل به خشونت و شدت، جز به هنگام ضرورت مجاز نیست. البته در مقابل اشتباهات دیگران فرو بردن خشم هم به تنهایی کافی نیست، زیرا ممکن است کینه و عداوت را از قلب انسان ریشه کن نکند، در این حالت برای پایان دادن به عداوت فرو بردن خشم باید توأم با عفو و بخشش باشد، البته نسبت به کسانی که شایسته‌ی آنند، نه دشمنان خون آشام که عفو و گذشت باعث جرأت و جسارت آنها می‌شود (مکارم شیرازی، 1368، ج 3، ص 96-98). افراد خانواده از کسانی هستند که عفو نسبت به آنان جایز و دارای آثار مثبت می‌باشد.

عفو پدیده‌ای مثبت و تأثیرگذار در زندگی فردی- خانوایی و اجتماعی بوده که دارای ویژگی‌های متعددی است از جمله، پرتوی از تقوا (به علت فرو بردن خشم) (آل عمران، 133-134)، گذشت از خطای مردم (و العاقین عن الناس) و نیکی کردن (و الله یحبّ المحسنین)، زمینه‌ساز آموزش و محبت الهی (نور، 22)، فراهم‌کننده پاداش الهی: «فمن عفا و أصلح فأجره علی الله»، برترین مکارم اخلاق، مکمل قانون، به این علت که در قصاص و عفو و گذشت بعد از طلاق مورد توجه قرآن بوده است و اینکه عفو جوهر انفاق بوده (ایمانی‌فر و همکاران، 1391، ص 151) و میوه و ثمر آن، التیام رنج ما از دیگران و آزادسازی خویش از بار سنگین عاطفی است (رفتار ارتباطی درون شخصی) (فرامرزی قراملکی و همکاران، 1388، ص 65) که متضمن سلامتی می‌باشد. بخشش عامل صلح و آشتی است و می‌تواند در انتقال عدالت نقش موثری داشته باشد (Doom, 2011, P.3).

بخشیدن بستگی به عوامل متعددی همچون عوامل موقعیتی (قصد خطا کار از خطا، تکرار جرم، شدت عواقب، عذرخواهی کردن خطاکار، جبران خسارت)، عوامل ارتباطی (هویت فرد خاطی و نزدیکی او با قربانی، وضعیت سلسله مراتبی‌اش، نگرشش پس از ارتکاب جرم، فشارهای محیطی) و عوامل شخصیتی دارد (Myerberg, 2011, P.24) و میزان آن در میان افراد و خانواده‌های مختلف،

متفاوت است. از طرف دیگر، عفو و گذشت می‌تواند جنبه‌ی تاکتیکی داشته و یا اینکه برای خودسازی فرد باشد و گاهی مواقع هم برای تربیت و اصلاح طرف مقابل است (مصباح یزدی، بی‌تا، ج3، ص394).

جامعه ما یک جامعه دینی بوده و تاثیر اعتقادات دینی در رفتار مردم بسیار عمیق است، چنانچه در حرکت‌های بزرگ مثل انقلاب و جنگ نقش انگیزشی اصلی را داشته، ولی صاحب‌نظران معتقدند که در برخی از ابعاد سبک زندگی از این توان درست استفاده نشده است.

پیرامون کاربرد انگیزه‌های دینی بخشش در خانواده‌ها اطلاع کافی در دسترس نیست. در این راستا و با توجه به اهمیت بخشش و گذشت در خانواده، هدف پژوهش حاضر بررسی میزان بخشش و به کار بردن دستورات معصومین(ع) پیرامون بخشش در میان خانواده‌های روستایی بود.

لذا سؤالات اصلی پژوهش به شرح ذیل است:

- میزان بکارگیری عفو و گذشت و میانگین نمره بخشش در خانواده‌های روستایی

به چه میزان است؟

- آیا بکارگیری عفو و گذشت بر حسب جنس و تحصیلات متفاوت بوده و بین

انگیزه‌های دینی و سایر انگیزه‌ها ارتباط و همبستگی وجود دارد؟

2. پیشینه پژوهش

به دلیل اهمیت عفو و گذشت در زندگی اجتماعی و جمعی انسان‌ها، پیرامون آن و اثر و مزیت‌های بکارگیری آن تحقیقات گوناگونی انجام شده است که به عنوان نمونه به چند مورد از آن‌ها اشاره می‌گردد.

محمدی و فریدافشار (1398)، در مطالعه‌ای با عنوان «توسعه سرمایه روانشناختی با تأکید بر مؤلفه بخشش در نهج‌البلاغه»، بخشش را به عنوان مؤلفه پنجم در کنار چهار مؤلفه دیگر شناخته شده سرمایه روان‌شناختی با روش تحلیل محتوی کیفی جهت‌دار تبیین و تحلیل کرده و بر این عقیده‌اند که روش‌های بخشش از نگاه دین به صورت عفو، صفح، غفران، تغافل و تجاوز می‌باشد، زیرا شیوه‌های بخشش در هر سازمانی باید نسبت به افراد مختلف، متفاوت باشد. همچنین مشخص کردند که بخشش باید به شکل یک فرهنگ سازمانی فراگیر

درآید، تا مدیران به صورت منطقی و کارا در راستای بهره‌وری بهتر سازمان و توسعه سرمایه روان‌شناختی از آن استفاده نمایند.

در پژوهشی دیگر یازرلو و همکاران (1398) به بررسی نقش قدردانی و بخشش در پیش‌بینی سلامت روان‌شناختی کارکنان یک واحد انتظامی پرداختند و به این نتیجه رسیدند که بین قدردانی و بخشش با سلامت روان‌شناختی، رابطه منفی معنی‌داری وجود دارد و این دو متغیر می‌توانند سلامت روان‌شناختی را پیش‌بینی کنند. همچنان که قدردانی و بعد بخشش خود و بخشش دیگران می‌توانند سلامت روان‌شناختی کارکنان نیروی انتظامی را پیش‌بینی کند.

در مطالعه‌ای دیگر با عنوان «بررسی نقش عفو در سلامت و بهزیستی روان‌شناختی دانشجویان» خدابخش و کیانی (1392)، به بررسی 243 نفر از دانشجویان ساکن خوابگاه دانشگاه تهران پرداختند و نتایج پژوهش آنها نشان داد که عفو و گذشت با سلامت و بهزیستی روان‌شناختی رابطه مثبت و مستقیم دارد. همچنین سلامت و بهزیستی روان‌شناختی توسط ابعاد عفو، قابل پیش‌بینی است و یافته‌های آن‌ها با تحقیقات مشابه قبلی همخوانی دارد و نتایج قابل اعتماد و اطمینان است.

نجفی ذهتاب و همکاران (1390) در پژوهشی با عنوان «رابطه بین بخشودگی و رضایت زوجین کرمانشاهی»، تمام زوج‌های کرمانشاهی را که حداقل 5 سال از ازدواج آن‌ها می‌گذشت، مطالعه و بررسی کردند و نتایج بررسی آن‌ها حاکی از وجود رابطه‌ی معنادار میان بخشیدن و خرده‌مقیاس‌های آن با رضایت زناشویی بوده است. همچنین مؤلفه‌های بخشودگی، درک واقع‌بینانه و دلجویی کردن، پیش‌بین رضایت زناشویی هستند و نهایتاً اینکه بخشش به عنوان یک عامل مثبت و پسندیده، پتانسیل بالایی در حفظ سلامت روحی و فکری زوجین دارد.

زندى‌پور و یادگاری (1386) در پژوهشی با عنوان «ارتباط بخشش با رضایت از زندگی در بانوان دانشجوی متأهل غیر بومی دانشگاه‌های تهران» با بررسی 200 دانشجوی زن متأهل ساکن در خوابگاه‌ها، بخشش را لازمه‌ی رشد ارتباطی، عاطفی، روحانی و جسمانی انسان دانسته‌اند و نتایج تحقیق آنها نشان داد که بین بخشش و رضایت از زندگی همبستگی وجود دارد و افراد کم‌گذشت از

رضایت کمتری در زندگی نسبت به آنهایی که بخشش بیشتری دارند، برخوردارند و همبستگی بین سن و گذشت نیز تایید شد.

خدایاری فرد و همکاران (1381) در مطالعه‌ای با عنوان «روش درمانی عفو با تأکید بر دیدگاه اسلامی: بررسی موردی» اثربخشی شیوه‌ی عفو و گذشت در رابطه با یک خانم (همسر) و یک مرد (شوهر) را بررسی کردند. نتایج نشان داد که هر دو مراجعه‌کننده اظهار نموده‌اند که رفتار و روابط خود با خانواده و دیگران خوب شده و توانسته است بر مسائل و مشکلاتی که گریبان‌گیر آن‌ها شده بودند، فائق آیند. نتایج مطالعه آن‌ها نشان داد که مراجعه‌کنندگان با بکارگیری بخشش توانسته‌اند خود را از رنجش آزاد کنند و به آرامش دست یابند و عفو می‌تواند موجب کاهش افسردگی و اضطراب و بهبود روابط فردی گردد. همچنین به کار بردن عفو و گذشت باعث شده است تا روابط همسران با هم بهبود یافته و صفا و صمیمیت و اعتماد زن و شوهر را نسبت به هم بالا برده و با نتایج تحقیقات قبلی نیز هم‌سان است.

لیو¹، گونگ²، ژائو³ و ژو (2017)، نشان دادند که انگیزه‌های دینی و صفات مثبت مانند بخشش و گذشت، نقش مهمی در سلامت روان انسان و کاهش افسردگی دارد. بخشش می‌تواند موجب کاهش آسیب‌های اخلاقی و افزایش بهزیستی روانشناختی گردد.

همانطور که نتایج تحقیقات گوناگون نشان داده است، عفو و گذشت یکی از موثرترین شیوه‌ها در کنترل عواطف و احساسات و به دست آوردن رضایت از زندگی چه در بعد خانوادگی و چه در بعد فردی و اجتماعی بوده و با آموزش و بکارگیری آن می‌توان از بسیاری از مشکلات

پیشگیری کرد و در صورت بوجود آمدن، حل نمود. اگرچه بررسی عفو و بخشش

-
1. Liu
 2. Gong
 3. Gao

در میان قشرهای مختلف و همچنین در مکان‌های متعدد مانند دانشگاه، مدرسه، شهرها و... مورد پژوهش قرار گرفته است، اما به نظر می‌رسد در میان خانواده‌های روستایی این امر کمتر مورد توجه و پژوهش قرار گرفته و لذا نوآوری این پژوهش در راستای بررسی این امر در میان خانواده‌های یک منطقه روستایی است.

نتایج تحقیقات خارجی همانند تحقیقات داخلی نشان‌دهنده‌ی ارتباط معنی‌دار و همبستگی مثبت و مستقیم بین معنویت و انگیزه‌های دینی با بکار بردن بخشش است. در نتیجه تحقیق ماونس- ایگوایلتا¹ (2007) مشخص گردید که عدم بخشش در فرد ارتباط معناداری با اضطراب و افسردگی، بدگمانی و عزت نفس پایین دارد.

3. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر به لحاظ هدف از نوع تحقیقات کاربردی و از نظر روش، از نوع تحقیقات توصیفی - تحلیلی است و جهت گردآوری اطلاعات مورد نیاز از دو شیوه مطالعات اسنادی و پیمایشی (تکمیل پرسشنامه) استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش را کلیه خانواده‌های روستای درّه بید و دولت آباد، از توابع شهرستان تیران و کرون واقع در غرب استان اصفهان، تشکیل می‌دهد. وضعیت فرهنگی این دو روستا به گونه‌ای است که از نظر رعایت قواعد و دستورات مذهبی در سطح بالایی بوده و نماز جماعت، مراسمات عزاداری و راهپیمایی‌های طول سال نیز در آن‌ها انجام می‌گیرد و براساس مشاهدات نگارنده توجه به دستورات دینی میان آنان متوسط رو به بالا است. برای نمونه مورد مطالعه حدود 100 خانواده انتخاب و تعداد 250 پرسشنامه بین افراد که به صورت تصادفی به عنوان نمونه انتخاب شدند، توزیع گردید و به صورت خود گزارش‌دهی تعداد 235 پرسشنامه کامل پاسخ و بازگشت داده شد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه 19 و از روش‌های توصیفی و همبستگی استفاده

1. Munoz-Eguilta

شد. ابزار گردآوری داده‌های پژوهش، شامل 2 پرسشنامه اندازه‌گیری و معرفی انگیزه‌های دینی و سایر انگیزه‌های عفو و گذشت و دیگری پرسش‌نامه بخشش در خانواده مارگی¹ بود.

پرسشنامه انگیزه‌های عفو و بخشش شامل 8 گویه خودساخته در رابطه با انگیزه‌های دینی گذشت و 6 گویه دیگر در رابطه با سایر انگیزه‌ها است. روایی (روایی صوری) این پرسشنامه با کسب نظرات کارشناسان و اساتید مربوطه به تأیید نهایی رسید. پاسخ هر عبارت شامل یک طیف چهار درجه‌ای تقریباً همیشه این طور است، اغلب اوقات همین طور است، به ندرت این طور است، اصلاً این طور نیست، می‌شود. ضریب آلفای کرونباخ حاصل با استفاده از نرم‌افزار SPSS الفای (0/749)، نشان‌دهنده قابلیت اعتماد ابزار مورد استفاده بود.

برای بررسی میزان بخشایش در بین زوجین از مقیاس سنجش بخشایش در خانواده استفاده شد. این مقیاس در سال 1998 توسط پولارد² و همکارانش برای یافتن میزان بخشایش در خانواده‌ها و نیز ابعاد بخشایش طراحی و ساخته شد. پرسشنامه شامل دو قسمت است، یک قسمت مربوط به خانواده اصلی (نسل اول) و قسمت دیگر مربوط به خانواده هسته‌ای یا نسل دوم (زوجین) می‌شود. فرم اصلی مقیاس شامل 40 عبارت است. عبارت‌ها در مورد وضعیت رنجش‌ها و دلخوری‌ها و همچنین بخشایش و گذشت در بین اعضای خانواده است. پاسخ هر عبارت شامل یک طیف چهار درجه‌ای: تقریباً همیشه این طور است، اغلب اوقات همین طور است، به ندرت این طور است، اصلاً این طور نیست، می‌شود. پرسشنامه از خرده مقیاس‌های زیر تشکیل شده است: واقع‌بینی³، تصدیق⁴، جبران عمل⁵، دلجویی کردن⁶، احساس بهبودی‌دهنده¹.

1. Margie

2. Pollard

3. Realization

4. Recognition

5. Reparation

6. Restitution

اعتبار پرسشنامه انگلیسی مارگيو² توسط پولارد و همکارش اعتباریابی و با آفای کروناخ 93% در حد بسیار خوب معتبر شد (پولارد و همکاران، 1998، ص4). ترجمه فارسی این پرسشنامه توسط بهاری و سیف (1385)، در یک طرح پژوهشی با عنوان ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس سنجش بخشش در خانواده‌های ایرانی بررسی شد. ضریب پایایی مقیاس بخشش در خانواده، برابر با 84% محاسبه شد که مطلوب می‌باشد. برای روایی پرسشنامه از ضریب تمییز و بار عاملی استفاده شد. ضریب نسبی 8/88 به دست آمد که مطلوب است (سیف و بهاری، 1385، ص70).

4. تعاریف مفهومی

بخشش: در روابط خانوادگی عوامل متعددی باعث رضایت همسران از یکدیگر می‌شود. بخشودگی یکی از مهمترین عوامل موثر در رضایت از زندگی محسوب می‌شود. بخشودگی به شکل‌های مختلفی تعریف شده است. در یکی از معتبرترین تعاریف، بخشودگی به عنوان تغییر میان فردی و اجتماعی مثبت در مقابل خطایی که در حوزه میان فردی قرار دارد، بیان شده است (Allemand & et.al, 2007, P.7).

این تعریف به تغییراتی اطلاق می‌شود که می‌تواند تنها دربرگیرنده کاهش در احساسات منفی و یا دربرگیرنده کاهش احساسات منفی همراه با افزایش احساسات مثبت باشد. در هر دو صورت این تغییر یک تغییر مثبت اجتماعی است که هدفش ایجاد تعاملات اجتماعی مثبت‌تر است. هنگامی که فرد قادر به بخشش باشد رابطه میان هتک حرمت و کیفیت زناشویی و رضایت زناشویی ضعیف، تعدیل خواهد شد. هتک حرمت می‌تواند تأثیرات منفی بر روابط و رضایت زناشویی و همچنین بر فرد و خانواده داشته باشد. توانایی بخشش همسر می‌تواند به عامل پابرجایی رابطه و افزایش رضایت زناشویی منجر گردد (Backus, 2009, P.245). افرادی که قادر به بخشش همسر خود هستند اعتقاد بر تقدس رابطه زناشویی خود دارند و این

1. Resolution

2. Margie W

توانایی بخشش همسر به استحکام بیشتر رابطه زناشویی و افزایش رضایت زناشویی می‌انجامد (Magyar, 2001).

در کنار مفهوم بخشش، مفاهیم دیگری نیز مانند صفح، غفران و احسان نیز مطرح است که تا حد زیادی هم‌معنی عفو و بخشش بوده و در این قسمت به صورت خلاصه اشاره‌ای به این مفاهیم می‌گردد.

صفح: صفح در لغت به معنای پهلو و جانب و روی هر چیز است، مثل صفحه صورت، روی شمشیر و صفحه سنگ (فراهیدی، 1409ق، ج3، ص122). صفح از عفو بلیغ‌تر و رساتر است و آن معنای اضافی که در صفح است، عبارت است از روی خوش نشان دادن (طباطبایی، 1377، ج13، ص280). به عبارتی در صفح، انسان علاوه بر آنکه از خطا و گناه دیگران را می‌بخشد، از آن‌ها درمی‌گذرد و نسبت به آنان مهربان و دارای روی خوش است. در آیه 22 سوره نور نیز خداوند عفو و صفح را در کنار هم به کار برده و از مؤمنان خواسته است که از تقصیر یکدیگر درگذرند و درصدد انتقام برنیایند و بعد از بخشش روی خوش بهم نشان دهند.

غفران: غفران از ماده «غفر» بوده و به معنای پوشیدن چیزی است که انسان را از زشتی حفظ می‌کند. در اصطلاح قرآنی غفران به معنای آن است که خداوند عیوب و گناه بندگان خود را می‌پوشاند و آنان را از عذاب و کیفر حفظ می‌کند (راغب اصفهانی، 1412ق، ص602). خداوند در آیه 3 سوره آل‌عمران از مؤمنان می‌خواهد که برای غفران الهی شتاب کنند ...

احسان: واژه احسان از ریشه «حسن» به معنای زیبایی و نیکی می‌باشد که در قرآن در سه معنا به کار رفته است: تفضل و نیکی به دیگران، انجام و سر و سامان دادن به کارها به وجه نیکو و کامل، انجام اعمال و رفتار صالح. احسان در این کاربرد تقریباً مترادف با تقوا و پرهیزکاری است (بن فارس، 1402ق، ج2، ص57). در قرآن کریم نیز این واژه با مشتقات آن زیاد به کار رفته و حتی آیه 90 سوره نحل، آیه احسان نام گرفته است که خداوند در این آیه به 6 نکته اخلاقی ایجابی و سلبی (سه اصل مثبت و سه اصل منفی) که یکی از آن‌ها احسان است، دستور می‌دهد.

تعاریف عملیاتی: در این پژوهش منظور از نمره استاندارد بخشش در خانواده، نمره‌ای است که فرد به سوالات 40 گویه‌ای پرسشنامه پاسخ می‌دهد.

مؤلفه‌ها: مقیاس سنجش بخشش شامل پنج خرده مقیاس است که عبارتند از: واقع‌بینی، تصدیق، جبران عمل، دل‌جویی کردن و احساس بهبودی یا سبک‌بالی. هر خرده مقیاس شامل 8 سوال بوده که براساس دستورالعمل نمرات محاسبه گردید. پرسشنامه 17 سوال معکوس دارد که حد پایین نمرات 40، حد متوسط 100 و حد بالای آن‌ها 160 می‌باشد. در کل حداکثر امتیازی که فرد از مجموع نمرات قسمت خانواده اصلی و هسته‌ای بدست می‌آورد 160 و حداقل 40 می‌باشد. در تعریف کیفی بخشش، نمره بین 40 تا 80: بخشش کم، نمره بین 80 تا 100: بخشش متوسط و نمره بالاتر از 100: بخشش زیاد می‌باشد.

روایی و پایایی: روایی و پایایی پرسشنامه سیف و بهاری (1380) در جامعه ایرانی با تاکید بر ضریب اعتبار، ضریب عاملی، ضریب تمیز، ضریب همبستگی، رگرسیون خطی آزمون آماری هنجاریابی شده است.

این پرسشنامه در سال 1383 توسط حسینی (به نقل از: خادمی و همکاران، 1395، ص 46) در پژوهش بررسی رابطه بخشش و رضایت زناشویی و همچنین توسط سیف و بهاری (1385) در بررسی رابطه بین بخشودگی و سلامت روانی همسران و در سال 1386 توسط افخمی و همکاران در بررسی رابطه بخشودگی و میزان تعارض همسران در یزد مورد استفاده قرار گرفت که پایایی آن 0/85 عنوان شده است. پایایی قسمت مربوط به خانواده 0/84، قسمت مربوط به زوجین 0/85 می‌باشد.

5. یافته‌های پژوهش

از میان پاسخگویان، 125 نفر مرد و 110 نفر از آنها زن می‌باشند که از این تعداد 33/6 درصد پدر، 42/6 درصد مادر و 23/8 درصد را فرزندان تشکیل می‌دهند. از نظر تحصیلات بیشترین پاسخگویان با 48/1 درصد دارای تحصیلات دیپلم و کمترین میزان فوق لیسانس با 3/8 درصد بوده‌اند. 4 فرزند بیشترین فراوانی و 10 فرزند هم کمترین فراوانی فرزندان افراد مورد مطالعه بودند. شغل اکثر سرپرستان خانوار کشاورزی است با 33/6 درصد و بیشترین پاسخگویان در

گروه 20-30 سال قرار گرفته‌اند (40/1 درصد).

در جدول 1، میانگین نمره بخشش و کمترین و بیشترین نمره بر حسب نسبت در خانواده نشان داده شده که میانگین‌ها در نسبت پدر و مادر به هم نزدیک بوده و تفاوت چندانی ندارد و در فرزندان میانگین و میزان بخشش، مقداری کمتر از والدین است.

جدول 1. میانگین نمره بخشش و کمترین و بیشترین نمره بر حسب نسبت در خانواده

نسبت در خانواده	تعداد	کمترین	بیشترین	میانگین	انحراف معیار
پدر	79	67	161	100/47	19/516
مادر	110	83	131	100/43	8/803
فرزند	56	82	124	98/41	9/580

میانگین نمره بخشش (100/3) از حد متوسط به بالا می‌باشد. همچنین نمره‌ی میزان انگیزه‌های دینی افراد در بکار بردن بخشش از حد متوسط به بالا بوده است (نمره انگیزه دینی در بالاترین حد آن 32 و حد پائین آن 8 است) و سایر انگیزه‌های بخشش نیز در حد متوسط اعلام گردیده است (نمره سایر انگیزه‌ها در بالاترین حد آن 24 و کمترین حد آن 6 می‌باشد) که در جدول 2 این مقادیر نشان داده شده است.

جدول 2. میانگین نمره بخشش و نمره انگیزه دینی و سایر انگیزه‌ها

مولفه/مقدار	تعداد	کمترین	بیشترین	میانگین	انحراف معیار
بخشش	235	67	160	100/30	13/514
انگیزه دینی	235	10	32	21/63	4/144
سایر انگیزه‌ها	235	6	22	14/95	2/729

بیشترین نمره در انگیزه‌های دینی مربوط به اعتقاد به معاد و بعد از آن، اعتقاد به این که انسان در این دنیا پاداش کارهای خوب و بدش را می‌بیند، است. یادآوری خاطره و نحوه برخورد علما و شهداء کمترین نمره را داشته‌اند و در رابطه با سایر انگیزه‌ها بیشترین نمره و پاسخ‌ها ابتدا مربوط به حفظ آبرو و گذشت کردن بوده و بعد از آن برای اینکه شخص می‌خواسته مانند طرف مقابل نباشد،

گذشت نموده است.

همبستگی بین سایر مؤلفه‌ها و انگیزه‌های دینی و سایر انگیزه‌ها

همان‌طور که بیان شد، میزان استفاده و بکارگیری انگیزه‌های دینی بیشتر از سایر انگیزه‌ها در بخشش و عفو بوده است. اما بین این دو انگیزه همبستگی وجود دارد که مقدار آن حدود 0/194 می‌باشد. همچنین مقایسه نمره بخشش دو گروه زنان و مردان که با توجه به آزمون تی تست نشان داده شد، تفاوتی ندارد.

جدول 3. آزمون تی تست

برای مقایسه نمرات بخشش دو گروه زنان و مردان

لوین		تی تست		
مقدار f	سطح معنی‌داری	مقدار تی	درجه آزادی	سطح معنی‌داری
11.317	0/001	0/123	233	0/902
		0/127	200/030	0/899

به‌طور کلی، بین نمره انگیزه‌های دینی و نمره بخشش در خانواده همبستگی وجود دارد. همچنین بین نمره سایر انگیزه‌های بخشش و نمره بخشش در خانواده نیز همبستگی مشاهده می‌شود. چنانکه بین نمره انگیزه‌های دینی و نمره عفو و گذشت همبستگی با مقدار 0/251 و بین سایر انگیزه‌ها و نمره عفو و گذشت همبستگی با مقدار 0/164 وجود دارد که در مقایسه مقدار همبستگی انگیزه‌های دینی با نمره بخشش از شدت بیشتری نسبت به سایر انگیزه‌ها برخوردار است. اما در کل استفاده از هر دو نوع انگیزه در افراد تفاوت چندانی ندارد.

میزان استفاده از انگیزه‌های دینی و سایر انگیزه‌ها در افراد روستایی تفاوتی ندارد (طبق آزمون ویلکاکسون¹). به عبارت دیگر، بین میانگین میزان استفاده از انگیزه‌های دینی و سایر انگیزه‌ها در عفو و گذشت، تفاوتی مشاهده نمی‌شود. با توجه به آزمون آماری ویلکاکسون مشخص گردید که 66 نفر از سایر انگیزه‌ها

1. Wilcoxon test

کمتر از انگیزه‌های دینی استفاده کرده و 49 نفر از سایر انگیزه‌ها بیشتر از انگیزه‌های دینی استفاده می‌کنند و 120 نفر از هر دو انگیزه به یک اندازه استفاده می‌کنند. از آنجا که سطح معنی‌داری از 0/05 بزرگتر است، نمی‌توان فرض تفاوت در استفاده از انگیزه‌ها را پذیرفت و در نهایت اینکه در رابطه با ارتباط و همبستگی سن و نمره بخشش و همچنین میزان تحصیلات و نمره بخشش ارتباط و همبستگی در نتایج مشاهده نگردید.

6. نتیجه‌گیری

تحقیق و بررسی پژوهشگران، نشان داده است که در افراد افسرده چه از نظر کلینیکی آشکار باشد یا خیر، میزان بخشش پایین‌تر است، بنابراین، عوامل استرس‌زا، فقر و... که در افسردگی نقش دارند، یکی از دلایل میزان بخشش کمتر از انتظار این خانواده‌ها محسوب می‌شود. در حالی که بخشش و بخشیدن یک فضیلت اخلاقی است که در برابر خطای دیگران انجام می‌شود و قابل آموزش دادن است (Enright, 2011, P.28). هرچند انتقام گرفتن پاسخ طبیعی انسان در برابر خطاهای دیگران است (Myerberg, 2011, P.24)، اما بخشش شاهره سلامت روانی است (Matsuyuki, 2011, P.271) و منجر به کاهش اضطراب افراد می‌شود (Heble & Enright, 1993) و برای شفای جراحات عمیق عاطفی انسان امری الزامی است (Ritzman, 1987). در قرآن هم دستوراتی مانند بخشش به دیگران دارای فلسفه بهداشت روانی است: «الذین ینفقون امولهم ابتغاء مرضات الله و تنبیئاً من انفسهم» (بقره، 265)، «آنان که اموال خود را برای خشنودی خدا و ثبات روانی خویش انفاق می‌کنند». در سیره اهل بیت (ع) نیز مدام با عفو و بخشش و توصیه‌های آنها در رابطه با این صفت و اخلاق پسندیده روبرو هستیم. به عبارتی فرهنگ قرآن و اهل بیت (ع) فرهنگ عفو و گذشت می‌باشد (سروری مجد، 1392، ص 81).

دین‌داری و افزایش اعتقادات موجب عفو و گذشت بیش‌تری می‌گردد، یعنی ارتباط مثبتی بین دین‌داری و دو عامل بخشش، یعنی کینه مداوم و تمایل فراگیر به بخشیدن، دیده می‌شود. به عبارت دیگر، هرچه فرد مذهبی‌تر باشد، میل بیشتری به بخشیدن دارد. همچنین تمایل به بخشش همراه با افزایش سن، از نوجوانی به پیری، افزایش می‌یابد، به این معنا عموماً افراد پیر بیشتر تمایل به بخشش دارند و

کمتر انتقام‌جو هستند. زنان مسن نیز در مقایسه با مردان مسن تمایل بیشتری به بخشیدن دارند (Mullet, et.al, 2003, P.19).

در تعالیم دینی و روایات هر یک از خرده مقیاس‌های بخشش مورد توجه قرار گرفته است، چنانکه در رابطه با واقع‌بینی در قرآن و در آیه 36 سوره اسراء آمده است: «وَلَا تَفْقَ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ...». بنابراین، نباید بدون علم و اطلاع دقیق در مورد رفتار دیگران قضاوت کنیم.

تصدیق کردن نیز خرده مقیاس دیگری است که در احادیث و روایات زیادی مطرح شده است. امام جعفر صادق (ع) فرمود: «قصد کردم شخصی را به عنوان شریک با مال التجاره به یمن بفرستم. نزد امام باقر (ع) رفتم و درباره انتخاب آن شریک با او مشورت کردم. آن حضرت فرمود: مگر نمی‌دانی او شراب‌خوار است؟ گفتم: مؤمنان چنین می‌گویند. فرمود: آنان را درباره شراب‌خواری او تصدیق کن، زیرا خدا فرمود: «يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ يُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ»، یعنی خدا و مومنان را تصدیق می‌کند (اشاره به آیه 61 سوره توبه بوده که در وصف رسول خدا(ص) است). تصدیق مومن لازم است مگر مواردی که دلیلی بر خلاف گفتار او باشد یا اخبار مومنان با هم تعارض داشته باشد (عیاشی، بی‌تا، ج2، ص95). پیامبر اکرم(ص) درباره جبران عمل فرمودند: هرگاه کسی به شما نیکی کرد، جبران‌ش کنید و اگر چیزی نداشتید که آن را جبران نمایید، برایش به درگاه خدا دعا کنید، طوری که فکر کنید پاداش احسان او را داده‌اید. همچنین جبران عمل می‌تواند در این مفهوم باشد که وقتی شخص یا فردی در ارتباط با ما عمل نه چندان مناسبی انجام داد، ما کارهای خوب او را که در حق ما انجام داده است، به یاد آوریم و با گذشت از خطای او قدرشناسی و جبران عمل داشته باشیم. در رابطه با دلجویی و احساس بهبودی که در هنگام بخشش نیز نقش مهم و مؤثری دارد و با انتقال احساس خوب به دیگران می‌تواند، نتیجه و تأثیر بخشش را بیشتر گرداند، در روایات آمده است که امام سجاد(ع) در برخورد با فردی که دشنام می‌داد به نرمی سخن گفت و از آن فرد خواستند تا اگر مشکلی دارد، بیان کند تا امام برایش فراهم گرداند. حضرت علی(ع) نیز فرمودند: هرکس دلی را شاد کند، خداوند از آن شادی لطفی برای او قرار می‌دهد که در هنگام مصیبت همچون باران بر او باریده و تلخی مصیبت او را می‌زداید (نهج‌البلاغه، حکمت 257).

توسینت و وب¹ معتقدند که بخشش را باید به عنوان یک ساختار چند بعدی حاوی عاطفه، رفتار و شناخت، مفهوم‌سازی کرد و بر اهمیت اهداف مختلف (مثل شخص، دیگران و خدا) و شیوه‌های بخشش (مانند ابراز احساس و جستجو) تأکید کرد (Toussaint & Webb, 2005, P.349).

یافته‌های تحقیق حاضر نشان داد که، وضعیت بخشش در خانواده‌های مورد مطالعه در حد متوسط است. میزان انگیزه‌های دینی افراد برای بخشش نیز در حد متوسط بوده و بر میزان بخشش در مردم این منطقه تأثیر داشته است (نه به میزان مطلوب)، زیرا بین نمره بخشش و انگیزه‌های دینی رابطه مستقیم وجود داشت.

با وجود این، یافته‌ها حاکی از مؤثر بودن اعتقادات و باورهای دینی در امور زندگی خانواده‌ها است. با اطلاعاتی که از وضعیت اعتقادی مردم منطقه و اهتمام به برگزاری و انجام مراسمات و برنامه‌های مذهبی وجود دارد، به نظر می‌رسد، بکار گرفتن اعتقادات در زندگی هنگام نیاز، کمتر از مورد انتظار می‌باشد. این کار نیاز به مهارت‌های مختلفی از جمله خودآگاهی دارد. عفو و گذشتی که با وجود داشتن قدرت باشد چنانکه امام صادق(ع) فرمودند: «عفو کردن و از تقصیر گذشتن با وجود قدرت و انتقام، طریقه پیامبران و متقیان است و هرگاه از کسی جرمی و تقصیری نسبت به شما واقع شد، دنبال او نروید و به او اظهار نکنید و از ظاهر و باطن فراموش کرده و احسان را به او زیاده‌تر از پیش کنید» (گیلانی، 1377، ج 1، ص 374).

همچنین در نتایج مشخص گردید که میزان بکارگیری عفو و بخشش در میان خانواده‌ها با تحصیلات ارتباط و همبستگی ندارد و از اعتقادات و باورهای دینی و آنچه در زندگی اجتماعی و نه تحصیلی خود آموخته است، ناشی می‌گردد. نتایج دیگر نشان داد که میزان انگیزه‌های دینی افراد در بکارگیری بخشش از حد متوسط به بالا بوده و میانگین آن 100/3 است و انگیزه‌های دینی سهم بیشتری در نمره‌ی بخشش در مقابل سایر انگیزه‌ها به خود اختصاص داده‌اند، اما در رابطه با

1. Toussaint & Webb

تأثیر انگیزه‌های دینی و سایر انگیزه‌ها نمره افراد بیشتر در حد متوسط بوده و در نهایت اینکه بکارگیری عفو و گذشت بر حسب جنس و تحصیلات تفاوتی ندارد. اما با اندازه‌گیری و مشخص نمودن انگیزه‌های عفو و گذشت و ارتباط آن با نمره‌ی گذشت در خانواده می‌توان نقاط ضعف و قوت خانواده‌ها را مشخص نمود و جهت آموزش آنان بکار گرفت و چون عفو دارای آثار و پیامدهای فراوان (فردی- خانوادگی- اجتماعی) است، آن را ترویج نمود و حتی آموزش داد. لذا، راهکارها و پیشنهادهای زیر در این زمینه ارائه می‌گردد.

7. پیشنهادها

- 1) اختصاص بودجه‌های فرهنگی در کنار بودجه‌های عمرانی و آموزش عفو و گذشت در میان برنامه‌های فرهنگی که در روستاها اجرا می‌شود.
- 2) تولید محصولات فرهنگی در زمینه عفو کودکان از قبیل کتاب‌های شعر و داستان، بازی‌های رایانه‌ای، فیلم‌های کارتونی و... همراه با توزیع رایگان یا نیم‌بها در روستاها، که می‌تواند در گسترش فرهنگ عفو و گذشت کمک‌کننده باشد.
- 3) یادآوری عفو و بخشش در سیره پیامبر(ص) (مانند بخشش هند جگرخواه و غلامی که حمزه سیدالشهداء را به شهادت رساند) و ائمه معصومین(ع) در جلسات روضه و عزاداری و مراسم سوگواری که برای اهل بیت(ع) برگزار می‌شود.
- 4) هدفمند کردن برنامه‌ها و توجه به نقش صدا و سیما و رسانه‌های جمعی در گسترش و ترویج فرهنگ عفو و بخشش و تهیه کلیپ و فیلم‌هایی در رابطه با بخشش.
- 5) آشنایی افراد با اثربخشی عفو و گذشت در سلامت روح و روان انسان و بالتبع تبلیغ و ترویج مؤثر بودن بخشش در سلامت جسم و تلفیق آثار دنیایی آن با آثار اخروی در بهتر شدن پذیرش آن از سوی قشرهای مختلف.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

1. احتشام‌زاده، پروین؛ احدی، حسن؛ عنایتی، میرصلاح‌الدین؛ حیدری، علیرضا (1389). ساخت و اعتباریابی مقیاسی برای سنجش بخشودگی بین‌فردی. *روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران*، سال 16، شماره 4، ص 443-455.
2. افخمی، ایمانه؛ بهرامی، فاطمه؛ فاتحی‌زاده، مریم‌السادات (1386). بررسی رابطه بین میزان بخشودگی و تعارض زناشویی زوجین در استان یزد. *خانواده پژوهی*، دوره 3، شماره 9، ص 431-442.
3. ایروانی، جواد (1384). خاستگاه مدارا و عفو از دیدگاه قرآن و حدیث. *الهیات و حقوق*، شماره 17، ص 151-186.
4. ایمانی‌فر، محمدرضا؛ فاطمی، جمیله؛ امینی، فاطمه (1391). بخشش از دیدگاه قرآن و روانشناسی. *انسان‌پژوهی دینی*، سال 9، شماره 27، ص 149-175.
5. آمدی تمیمی، عبدالواحد (1407ق). *شرح غرر الحکم و درر الکلم*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
6. بن فارس، احمد (1402ق). *مجمع مقاییس اللغه*. قم: نشر مکتب الاعلام الاسلامی، ج 2.
7. خدابخش، محمدرضا؛ کیانی، فریبا (1392). بررسی نقش عفو در سلامت و بهزیستی روانشناختی دانشجویان. *تحقیقات نظام سلامت*، سال 9، شماره 10، ص 1050-1061.
8. خدایاری فرد، محمد؛ غباری بناب، باقر؛ فقیهی، علی نقی؛ وحدت تربیتی، شادی (1381). روش درمانی عفو با دیدگاه اسلامی؛ بررسی موردی. *اندیشه و رفتار*، سال 8، شماره 1، ص 39-48.
9. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (1412ق). *مفردات الفاظ القرآن کریم*. ترجمه مصطفی رحیمی‌نیا. تهران: نظر سبحان.
10. ری‌شهری، محمد (1384). *میزان الحکمه*. قم: انتشارات دارالحدیث، چاپ پنجم، ج 3.
11. زندی‌پور، طیبه؛ یادگاری، هاجر (1386). ارتباط بخشش با رضایت از زندگی در بانوان دانشجوی متأهل غیربومی دانشگاه‌های تهران. *مطالعات زنان*، سال 5، شماره 3، ص 122-109.
12. سروری مجد، علی (1392). قرآن و جامعه آرمانی. *سراج منیر*، سال 4، شماره 12، ص 69-89.
13. سیف، سوسن؛ بهاری، فرهاد (1385). *استانداردسازی، هنجاریابی و روسازی مقیاس سنجش*

- بخشش در خانواده برای خانواده‌های ایرانی. دانشگاه الزهراء(س)، طرح پژوهشی پژوهشکده زنان، ص 67-73.
14. صدوق، ابی جعفر محمد بن علی (1404ق). *من لا یحضره الفقیه*. تصحیح علی اکبر غفاری. قم: انتشارات جامعه مدرسین، ج 4.
15. طباطبایی، محمدحسین (1377). *تفسیر المیزان*. ترجمه محمدباقر موسوی همدانی. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ج 13.
16. عیاشی، محمدبن مسعود (بی‌تا). *تفسیر عیاشی*. تهران: مکتب العلمیه الاسلامیه، ج 2.
17. غباری بناب، باقر (1379). رفتار بخشایش‌گرانه در نهج البلاغه. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، شماره 4، ص 289-310.
18. فرامرز قراملکی، احد و همکاران (1388). *اخلاق حرفه‌ای در تمدن ایران و اسلام*. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی وزارت علوم و تحقیقات و فناوری، چاپ دوم.
19. فراهیدی، خلیل بن احمد (1409ق). *العین*. قم: نشر هجرت، ج 3.
20. کاظمیان، مرجان (1393). *بررسی خشونت خانوادگی علیه زنان ناباور شهر اصفهان*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته مطالعات زنان و خانواده. دانشکده علوم انسانی، دانشگاه اصفهان.
21. کلینی، محمدبن یعقوب (بی‌تا). *اصول کافی*. ترجمه سیدجواد مصطفوی. قم: دفتر نشر فرهنگ اهل بیت(ع)، ج 23.
22. گیلانی، عبدالرزاق (1377). *ترجمه مصباح الشریعه*. تهران: انتشارات پیام حق، ج 1.
23. محمدی، مسلم؛ فریدافشار، عباس (1398). توسعه سرمایه روانشناختی با تأکید بر مؤلفه بخشش در نهج البلاغه. *پژوهشنامه اخلاق*، شماره 45، ص 19-32.
24. مصباح یزدی، محمدتقی (بی‌تا). *اخلاق در قرآن*. قم: انتشارات جامعه مدرسین، ج 3.
25. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران (1368). *تفسیر نمونه*. تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ هفدهم، ج 3.
26. نجفی زهتاب، عادل؛ درویزه، زهرا؛ پیوسته‌گر، مهرانگیز (1390). رابطه بین بخشودگی و رضایت زناشویی زوجین کرمانشاهی. *زن و فرهنگ*، سال 2، شماره 8، ص 23-33.
27. نراقی، مهدی (1391). *جامع السعادات*. ترجمه کریم فیضی. قم: انتشارات قائم آل محمد(عج).
28. نصر اصفهانی، محمد (1378). *اخلاق دینی در اندیشه شیعی*. قم: انتشارات نهان‌دی.
29. نوروزی، سمیرا (بی‌تا). *بررسی عفو و بخشش در اجتماع از دیدگاه آیات و روایات*. قابل دسترس در:

<http://reyhane-esfaha.womenhc.com/?p=59186&more=1&c=1&tb=1&pb=1>

30. یازرلو، محمدتقی؛ هاشمی، نظام؛ باشقره، رابعه؛ ممشلو، زهرا (1398). نقش قدردانی و بخشش در پیش‌بینی سلامت روان‌شناختی کارکنان یک واحد انتظامی. *روانشناسی نظامی*،

31. Allemand, M.; Amberg, I.; Zimprich, D. & Fincham, F.D. (2007). The role of trait forgiveness and relationship satisfaction in Episodic forgiveness. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 26 (2), P.199-217.
32. Backus, L.N. (2009). **Establishing links between desecration, forgiveness and marital quality during pregnancy**. Master of Art Dissertation. Bowling Green State University.
33. Doorn, N. (2011). Forgiveness, Reconciliation, and Empowerment in Transitional Justice. *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol.1, No.4, P.13.
34. Enright, R. (2011). **Psychological Science of Forgiveness: Implications for Psychotherapy and Education**. Presented at the Conference, Neuroscience and Moral Action: Neurological Conditions of Affectivity, Decisions, and Virtue Pontificia Universita della Santa Croce Rome, Italy.
35. Heble, J.H.; Enright, R.D. (1993). Forgiveness as a Psychotherapeutic goal with elderly females. *Journal of Psychotherapy*, vol. 30, P.658-667
36. Magyar, G.M. (2001). **Violating the sacred: An initial study of desecration in romantic relationship among college students and its implication for mental and physical health**. Master dissertation. Bowling Green State University.
37. Matsuyuki, M. (2011). **An examination of the process of forgiveness and the relationship among state forgiveness, self compassion, and psychological well being experienced by Buddhists in the united states**. A dissertation submitted in partial fulfillment of the Requirement for the degree of Doctor of Philosophy in the College of Education at the University of Kentucky.
38. Mullet, E.; Barros, J.; Frongia, L.; Usai, V. & Shafiqhi, S. (2003). Religious involvement and the forgiving personality. *Journal of Personality*, 71, P.1-19.
39. Munoz-Eguilta, A. (2007). Irrational Beliefs as Predictors of Emotional Adjustment after Divorce. *Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior*, 25, P.1-12.
40. Myerberg, L. (2011). **FORGIVENESS AND SELF-REGULATION: Forgiveness as a Mechanism of Self-Regulation: An Ego-Depletion Model**. Honors Thesis in Psychology University of Richmond
41. Pollard, M.W.A.; Anderson, R.A.; Anderson, W.T. & Jennings, G.d. (1998). The development of a family forgiveness scale. *Journal of Family Therapy*, No.20, P.95-109.
42. Ritzman, T.A. (1987). Forgiveness: its role in therapy. *Journal of Medical Hypnoanalysis*, vol.2, P.4-13.
43. Toussaint, L. & Webb, J. (2005). **Theoretical and empirical connections between forgiveness, mental health, and well-being**. In: E.L. Worthington, J.r. (Eds.). *Handbook of forgiveness*. New York: Brunner-Routledge.

استناد به این مقاله

عباسی دره بیدی، احمد؛ محمودیان، سیداحمد (1399). ارتباط انگیزه‌های دینی با بخشش در خانواده‌های روستایی. *دین و خانواده*، دوره اول، شماره 1، ص 103-122.